

V ТИПОВИ ПОРОДИЦЕ

1. „ПРИМИТИВНА ДРУШТВА” И ТИПОВИ ПОРОДИЦЕ

Заједничке карактеристике оне историјске целине која се у антропологији означава термином „примитивно друштво” су:

Као прво, систем сродства као темељ друштвеног структурирања и диференцијације, који представља основу и стуб свих ових друштава, у оквиру којег је извршена друштвена подела рада, те се у сродничкој групи обављају основни економски процеси и одржава континуитет културне традиције.

Други заједнички елемент је економски смисао и функција брака и друштвена важност породице као најелементарније економске кооперативне јединице.

Треће, старост и пол су критеријуми за диференцирање друштвених положаја, а не економски моменти. Од старости и пола зависи учешће индивидуа у друштвено важним функцијама.

У погледу разноврсности и бројности друштвених институција, то су још неразвијена друштва, са институционално још неиздиференцираним сродничким групама, које обављају низ друштвених функција и улога. Уже породице најчешће нису издиференциране из шире сродничке групе, те представљају само подгрупе. Стога су веће сродничке групе носиоци основних друштвених функција и друштвене интеграције (чак се и о деци не старају само родитељи већ цела сродничка група). Очување и континуитет традиције представља основу породичног живота, па је породица извршилац традиционалних захтева и преносилац традиционалне културе на нове генерације. Породица је најзначајнија друштвена јединица која испуњава основне задатке шире заједнице, представљајући у ствари „микро-друштво”.

Брачна веза је почивала на дужности, на очувању традиције и успостављању и јачању економске кооперације. Због тога су брак и аранжирани сродници. Поштовање старијих чланова и њихов ауторитет произилази из чињенице да су они чувари и преносиоци традиције. Улоге полова су различито дефинисане и потчињеност жене није правило, али је расподела улога била јасно разграничена према полу.

У „примитивним друштвима” постоји велика слобода у сексуалним односима, а нарочито у предбрачним. Мање су ригорозни и у дефинисању инцеста. Постоји и предрасуда у погледу развода, наимае, у већини ових друштава развод је био честа појава.

Пример племена Тикопи конкретније приказује све напред описано. Племена Тикопи налази се у Полинезији (западни Пацифик). Чланови племена се баве земљорадњом и рибарењем, а најстарији члан домаћинства управља заједничком земљом. Мушкарци и жене имају комплементарне улоге у земљорадњи; у раду помажу сви чланови домаћинства или сродничких група. Али, у рибарству је извршена строга подела, само се мушкарци баве рибарењем. Старији у поодмаклој доби учествују у економским активностима. Земља се наслеђује по очевој линији. Интересантно је да и муж и жена учествују у кувању хране, јер се храни придаје посебан значај. Између мужа и жене постоји економска кооперација, која се протеже и на подизање деце. Полинезијска друштва су углавном патрилинеарна, мада се и материнска линија признаје као важна.

Односи између супружника и деце су пријатељски, јер су деца жељно очекивана и оба родитеља се старају о њиховом васпитању, што није само дужност родитеља, већ и осталих сродника. Дете никад није занемарено и остављено само; често их, одлазећи у поље на рад, носе са собом, где непосредно уче и стичу животну искуство и вештине. Ујак се такође бави васпитањем дечака. Отац је ауторитет у породици, али положај оца није аутократски, будући да он настоји да своје одлуке усагласи са жељама чланова породице, те у породици неформално делује породични савет. Удату жену веома поштује, те она има значајно место у кућном савету.

Не постоји развод као институционализовани механизам, али постоји раздвајање (жена се враћа кући својим родитељима).

Може се закључити да у овој историјској епохи постоји велика кореспонденција између типа друштва и типа породице. То се види из следећег: друштво засновано на сродничким односима фаворизује

„сродничку породицу” на рачун породичног језгра које представља само јединицу шире сродничке целине.

У породицама ових друштава владају много топлији односи него у многим модерним друштвима, деца се посвећује велика пажња и она се васпитавају са много бриге и нежности.

Старост се јавља као основни извор ауторитета, али не може се говорити о аутократском и ауторитарном типу ауторитета, јер постоји учешће свих чланова друштва, односно породице.

2. ДРЕВНЕ ЦИВИЛИЗАЦИЈЕ И ТИПОВИ ПОРОДИЦЕ

За историјску целину која се назива „древне цивилизације” може се рећи да су се темељиле на одржавању континуитета земљишног власништва, било да се радило о заједничком поседу сродничке групе или о стварању приватних посуда, чиме се обележава епоха класних друштава.

Култ предака и континуитет лозе играју важну улогу, што ће и брак обележити превасходно као друштвени чин.

У свим друштвима у овој епохи изразити су патримонијални елементи: однос поданика и владара је аналоган односу син - отац, домаћинства представљају основну и друштвену јединицу, а држава је организација тих микро-јединица на којима почива привреда.

Било да се ради о робовласничком, полуфеудалном или феудалном друштвеном систему, за ова друштва је карактеристично постојање затворених друштвених сталежа који се најчешће одржавају као ендогамне групе са наследним својствима, те се континуитет генерација обавља у оквиру саморепродукције сталежа - каста.

За друштва древних цивилизација типичан је морал који толерише друштвену неједнакост, а друштвену и породичну хијерархију сматра природном чињеницом, те подстиче ауторитарни тип личности, заснивајући га на два основна принципа: на неограниченој власти старијих (владара - оца) и на послушности млађих (поданика - синова); толерише двоструке критеријуме понашања за мушкарце и за жене, уводећи сегрегацију полова.

Карактеристичне црте доминантног породичног типа у тим друштвима су следеће:

Преовлађује патрилинеарни и патрилокални тип брака. Породица је вишегенерацијска, јер брак представља продужење фамили-

јарне лозе, па је и имовина заједничка својина породице. У сеоским заједницама чланови породице су истовремено и радна снага на породичном поседу, пожељна је породица са великим бројем чланова, пожељна су мушка деца која остају у породици и одржавају неподељено имање. Идеални и законом прописани тип брака је моногамија, али он још није био доминантан.

Доминантна је улога „патер фамилиас”-а и преовлађује ауторитарни тип породичног ауторитета. Принцип „патриа потестас” (очева власт, моћ) утврђује апсолутну власт оца над осталим члановима (што је досезало и до права на живот и смрт). Старост је основни принцип на основу којег се врши дистрибуција ауторитета; стари као носиоци традиције, носиоци су и ауторитета. Доминација полова је много оштрија и доминантнија, те се подела ауторитета врши и по линији пола.

Брак није лична ствар индивидуа, већ је уговор између две породице. Породичне везе се заснивају на дужности и ауторитету. Породица је много више формално структурирана организација него заједница заснована на сентименталним везама, у којој је најформалнији однос између мужа и жене, а најзначајнији однос између оца и сина. Жена као супруга испуњава друштвену и породичну улогу рађања деце. То је и основна друштвена функција брака, те се неплодност сматра несрећом, а целибат не толерише. Озакоњује се строга подела рада према полу и то тако што се жени одређују искључиво улоге у кући и домаћинству, те је она искључена из јавних и друштвених послова. Друштвени положај жене обично је био раван положају најнижих слојева, а често и робова. Али запажа се и амбивалентни однос према жени, што вероватно произилази из њених различитих улога. Нпр, у ратничкој Спарти жена је имала знатно бољи друштвени положај него атинска жена, она је била главни организатор посла у газдинству. Чест је случај да се репродуктивна функција раздвајала од задовољства у сексуалним односима признавањем посебног статуса женама које су пружале уживања, као што су хетере у античком грчком друштву или конкубине у кинеском друштву.

Прихвата се двоструки морал у брачним односима, према којем је само оштро осуђена прељуба жене, док се, у исто време, јавља институција проституције.

О древној кинеској цивилизацији, која се јавља око 4000 година пре н.е. постоје бројна сведочанства. Друштвени систем који се фор-

мирао у том периоду означава се као феудална империја са централистичком влашћу и богатим градовима, мада се главна економска активност одвијала изван зидина градова, на селу. То је било друштво са диференцираном структуром, коју су сачињавали следећи слојеви: краљевско племство, војници, мандарини (чиновници управе), трговци, земљорадници и робови. Кинеско друштво је од древних времена све до почетка 20. века очувало непромењену структуру у којем су основне друштвене јединице: велика проширена породица и село, те се цела империја организује на принципима „породичних дужности” и лојалности поданика владару, по аналогiji са лојалношћу сина оцу.

Брак је договор између двеју породица, па га аранжирају старији, најчешће уз помоћ проводације.

Подређеност жене мушкарцу и сегрегација полова почињу још у детињству; за девојчице постоје многе забране и за њих је дисциплина строжа. За жену су прве године брака нарочито тешке, на њу стално мотре да ли извршава дужности, пре свега према родитељима свога мужа. Син мора да буде увек на страни родитеља, а не жене. Ако родитељи нису задовољни снахом, син се мора развести. Рођењем детета, нарочито мушког, мајка у већој мери постаје члан породице. Али са рађањем детета учвршћује се и друштвени положај мужа-оца, јер он добија наследника и тиме потврђује основну друштвену дужност. Тада се његови родитељи одричу економских активности и одговорности у корист сина, и задржавају само саветодавну функцију.

Вилиам Гуд извештава о врло значајним променама које су се догодиле у савременој породици упоредо са великим друштвеним променама. Све више се потврђује слободан избор на основу љубави, нарочито међу образованим слојевима и индустријским радницима, док су на селу стари обичаји још увек на снази.

У традиционалистичким друштвима владао је култ предака као основна идеологија. Ауторитативна породица је верни одраз ауторитативног друштва (ова поређења једино не важе за атински полис, мада се и ту у ширем смислу друштвена организација темељила на основним ауторитарним начелима).

Породица је била, пре свега, у функцији друштва, а не индивидуа, те су као основне функције породице биле одређене њене друштвене функције.

3. САВРЕМЕНА ЦИВИЛИЗАЦИЈА И ТИПОВИ ПОРОДИЦЕ

Савремено друштво се назива индустријским друштвом и техничком цивилизацијом, чиме се означава да је индустријска производња основа савременог друштва, да се развија модерна техника и технологија, запошљавају хиљаде специјално обучених радника и специјализованих службеника, техничка подела рада је све разгранатија, што све захтева уско специјалистичко образовање и обуку. Производи се у виду роба намећу потрошачу и присиљавају га да све више купује, па тако првенствено материјални стандард долази у први план и често представља једину преокупацију савременог човека, по чему се савремено друштво назива и потрошачким друштвом.

Нова техника, поред доприноса који пружа савременој цивилизацији, ствара и осећање несигурности, усамљености и отуђености, јер не значи само обезбеђивање лакшег живота све већем броју људи, већ и откривање нових средстава за уништење што већег броја појединаца, па и човечанства као целине. Као реакција на то у савременим друштвима последњих година јавља се тенденција „враћања породици“.

Може се рећи да није тешко препознати ове карактеристике у модерним друштвима, и то више што је степен њихове развијености виши. На примеру савременог америчког друштва, које стоји на врху ове лествице, може се још лакше уочити оно што је типично за нашу цивилизацију и за тип породице који јој одговара.

Савремено америчко друштво је друштво високог стандарда, што ствара привид „друштва изобиља“, прикривајући постојање значајнијих разлика у начину живота друштвених слојева и етничких група.

Као прво, са непрестаним развојем индустријске производње, расте и број незапослених - појава која прати стално усавршавање техничког процеса и увођење аутоматизације у производњу, јер машина незадрживо замењује човека, тако да класне разлике међу људима и класна диференцијација остају основни темељ друштвене структуре, а експлоатација остаје основни друштвени однос.

Савремено америчко друштво је друштво моћних организација, без којих је појединац беспомоћан; оне му омогућују да брже и ефикасније решава многе своје проблеме (на пример, запослена жена у Америци је у неупоредиво бољем положају у погледу разних услужних организација за помоћ у домаћинству од жена у многим другим земљама).

Амерички социолози су пре неколико деценија први упозорили да „породица нестаје“, јер је са наглим индустријским развојем породица скинута са пиједестала на којем је вековима стајала. Први конкурент породици биле су фабрике које се претварају у гигантска предузећа, одвлачећи радну снагу далеко од породице. Престајући да буде значајна економска јединица, породица је све више постајала приватна ствар, за коју се чинило да је друштво све мање заинтересовано (то је, међутим, био само привид, јер се са нестанком економске заинтересованости тежиште све више померало на „идеолошку“ страну, „идеална америчка породица“ постала је, тако, честа тема „масовне културе“).

Последице тога биле су бројне: пре свега, америчка породица постаје изразито нуклеарна и материјално независна од родитељске породице и других сродника. Породица је постала неолокална и са билinearним сродством, а брак је постао ствар слободне одлуке и избора партнера. Стопа склапања брака је висока, па у САД остаје много мање неударних жена него у било којој другој земљи.

У породици средње класе идеалан тип је егалитарна породица, јер су веће могућности за запошљавање жена из овог слоја створиле услове за њихову бржу еманципацију. Жене су стараоци своје деце заједно са мужевима, имају једнака права у погледу својине и иста права у покретању парнице за развод. Егалитарни идеал се протеже и на децу и сматра се да и њихова права треба да се поштују и да се њихова мишљења узимају у обзир. Деци се поставља као основна дужност да заврше школу и не третирају се као економски чинилац; стога се породица планира, јер је пожељније имати мање деце, али их солидније школовати. Сматра се нормалним да породица подстиче децу да заузму виши положај од својих родитеља на лествици друштвених положаја.

У Америци се сматра да породица постоји ради својих чланова, а не обрнуто. Стога је основно да се постигне срећа појединца, а не благостање групе. У нижу - доњу класу спадају они који имају елементарно или ниже образовање, полуквалификовани и квалификовани радници. За ову породицу су породични односи врло важни. Приликом склапања брака млади обично не стварају свој дом већ живе у кућама рођака или пријатеља. Сегрегација полова је чешћа у овој него у другим класама. Основна улога мужа је да доноси зараду у кућу, док је улога жене више улога мајке него супруге. Нестабилност породице

у овој класи већа је него у другима (једна четвртина бракова састоји се од лица која су два и више пута склапала брак), па многа деца живе у разрушеним породицама или са очухом или маћехом.

Виша - горња класа је друштвени слој који обухвата само један посто америчког друштва. Ове породице су у самом америчком друштвеном врху, оне не васпитавају децу да теже значајним постигнућима (што је основни циљ породице средње класе); овде је дете већ рођењем стекло друштвени положај, и у њему остаје. Зато је то најзатворенији слој америчког друштва, чији се чланови држе заједно и крећу искључиво у кругу својих пријатеља, у којем склапају и брак. Живот младића и девојака у овој класи знатно је формализованији него у другим класама. Од њих се захтева да поштују и преносе основне традиционалне вредности. Стопа развода је ниска, док је стопа склапања брака висока. Породични интереси важнији су од индивидуалних потреба. Деца су важан елемент ове породице, премда је она више оријентисана према одраслима него према деци. Деца углавном похађају приватне школе. Основне вредности које се цене у породици ове класе су: богатство, породична група и патријархални односи.

Као закључак из овога произилази да је породица средње класе у највећој мери носилац савремених тенденција, док се патријархални елементи много више задржавају у највишим и најнижим слојевима америчког друштва.

Тенденције које се могу извести као опште и заједничке за високо развијена савремена друштва су следеће:

а) Суштински заједнички процеси за сва савремена друштва јесу урбанизација и индустријализација.

б) На место моносистема (породица у патријархалном друштву) јавља се плуралистички систем, у којем индивидуа припада различитим групама, између којих је породица само једна.

в) Индустријско друштво има потребу за радном снагом, па је оно морало да укине стриктну поделу улога према полу.

г) Индустријско друштво је морало ослободити радника да буде покретан и слободан, па је и породица морала бити покретљивија.

д) Индустријско друштво је отворило веће могућности и за друштвену покретљивост, истичући као главне квалитете који се траже: квалификацију, образовање и стручност.

Као опште закључке о друштвено-историјској детерминисаности породичне организације, можемо констатовати следеће:

1) Велике породичне групе карактеристичне су за друштвено-економске формације које почивају на сточарској и пољопривредној производњи, док су нуклеарне породице карактеристичне за индустријска друштва. Другим речима, начин производње делује на тип породичне организације и изазива промене које такав начин производње поставља.

2) Економски систем најдиректније утиче на пожељни тип породичне организације, и то тако што систем својинских односа одређује да ли ће модел бити велика породица у чврстом склопу сродничких веза, или ће под утицајем индивидуалне својине пожељан тип бити мања, нуклеарна породица.

3) Систем породичних односа је у најтешњој вези са типом друштвеног система који на породицу делује у виду захтева, норми и вредности које су у одређеном друштву прихваћене.

4) Патријархални и ауторитарни тип породице чешће се налази у великој, проширеној породици.

5) Класни чинилац делује тако да се сви поменути фактори модификују према друштвено-културним условима и стандардима класе којој породица припада.

6) Поред свих разноликости у погледу структуре породице и породичне организације, могу се извести извесне универзалне карактеристике породице. У сваком облику постоји као језгро јединица која се састоји од мужа, жене и њихове деце, око којег се на различите начине и у различитом обиму окупљају и други сродници, или се удруживањем две или више оваквих јединица ствара велика породица. Породица у сваком облику, без обзира на разлике, служи као спона између друштва и појединца. Извесне институције у оквиру породичне организације могу се третирати као универзалне, мада се могу манифестовати у различитим формама, то су: институција брака, институција заједничког живота и институција развода.

Класификација историјских типова породице:

Родовски тип породице карактерише то да породично језгро постоји као мање или више издиференцирана подгрупа у оквиру шире сродничке групе. Брачна веза темељи се на дужности. Ауторитет се заснива на старосном принципу. Породица је најчешће патрилокална и матрилокална. Породица је обично везана за једну територију доживотно. Својински односи обично почивају на заједничкој имовини.

Патријархални тип породице карактеришеу проширене и удружене породице које су стабилне, јер им је циљ очување заједничке имовине. Брак почива на дужностима, а развод се третира као непожељан. Наглашен је принцип поштовања мужа и оца као „*pater familias*”-а. Породица је патрилокална, негује се ауторитарни тип понашања. Породица је елементарна економска јединица, она је везана за земљу и немобилна је, обично више генерација наставља да живи заједно или на истој земљи.

Егалитарни тип породице карактерише нуклеарна породица са лабавим сродничким везама, па су карактеристичне високе стопе развода, јер брак није више уговор између сродника. Осећање љубави постаје основа за брачну везу. Породица је оријентисана према индивидуама и њиховој срећи, са наглашеном оријентацијом ка деци. Ауторитет је демократски са равномерном расподелом моћи између родитеља. Универзална функција породице је социјализација и развитак личности детета, то је уједно и примарна и једина функција овог типа породице. Она је покретна и није везана ни за сродничку групу ни за посед. Основу материјалне егзистенције чини лична зарада чланова породице.

Овакав опис породице не значи да се сви појединачни облици и варијетети породичних типова морају поклапати са овим описом.

Из тога следи да предложена историјска типологија указује на то да су историјски типови породице шири и општији не само од типова друштвених система, већ и од друштвено-економских формација, из чега се може извести закључак да се породица, као универзална друштвена група, спорије мењала од друштвено-културних и економских система, и да су значајније промене у типу породице настајале у периодима историјских прекретница.

4. КЛАСИФИКАЦИЈЕ ПОРОДИЦА

Постоје многе класификације породица засноване на различитим критеријумима. У историјској генези породице постоје три битне етапе, а свака од њих издиференцирала је посебан тип породице: а) традиционална породица у родовској заједници са више различитих подврста; б) патријархална породица старих цивилизација која је све своје потребе задовољавала производњом у своме оквиру; в) индус-

тријска породица која се не одликује јаком кохезијом или нуклеарна породица сведена на родитеље и њихову децу и која остварује неколико важних функција.

Полазећи од индустријско-цивилизацијског развоја, Анђелка Милић наводи следеће типове породица: а) преиндустријска породица коју карактерише самодовољност; б) индустријска породица карактеристична по специјализацији у оквиру индустријског друштва и по равноправности и једнакости чланова унутар породице као друштвене групе; в) постиндустријска породица, у којој ће вероватно слабити крвно-сродничка повезаност чланова, а јачати емотивне и личне везе и односи појединаца. Верује се да постиндустријска породица неће бити трајна као група и да ће њен састав бити променљив.

(По) генерацијској структури, она наводи четири типа породице:

а) родовску породицу чине сви потомци у правој и у бочним линијама од заједничког мушког претка (још постоји у неким нашим сеоским крајевима, али полако нестаје);

б) проширену породицу („породица стабло”) чине родитељи и један од њихових ожењених мушких потомака заједно са својом децом (постоји у сеоским срединама, обезбеђује да имовина остане у породичној својини, породичним пословима управља најстарији мушкарац);

в) нуклеарну породицу, иначе преовлађујућу у савременим друштвима, чине само родитељи и њихова деца;

г) непотпуну породицу чини само један родитељ са децом (разведени брак) или само родитељи без деце.

Типологија породица коју наводи Марко Младеновић је далеко разуђенија. Он класификује породице на основу пет критеријума:

а) По својинским односима породице могу бити пољопривредно-занатлијске (приватно - сопственичке) и радничко-службеничке (индустријске).

б) Према дистрибуцији ауторитета, породице могу бити патријархалне (ауторитарне) и демократске (егалитарне).

в) У трипартитној подели, у савременим условима, породице могу бити пољопривредно-занатлијске, мешовите (прелазни облици ка радничко - службеничкој породици) и радничко-службеничке.

г) Полазећи од величине, породице могу бити изоловане нуклеарне сведене на родитеље и децу (двогенерацијске), модификоване проширене породице које су у ствари двогенерацијске, али одржавају везу са сродницима који живе одвојено, проширене породице у који-

ма, поред родитеља и деце, живи и још сродника (баба, деда) и велика породица која окупља велики број сродника из више генерација.

д) Према степену поремећености породице, постоје породице у којима су поремећени односи и породице у којима је поремећена структура, а дезорганизација личности у породици се јавља у три облика - као социјална, психичка и полна.

Зависно од тога да ли са децом живе оба родитеља, или само један, породица може бити потпуна и непотпуна. Ова подела је врло битна за педагоге јер од целовитости породице много зависи како ће се васпитавати деца. Живот деце у непотпуној породици оставља на њима трајне трауме.

Код прављења типологије породице код нас морају се имати у виду и следећи фактори:

- народност;
- верска припадност;
- тип насеља;
- географско-економски услови;
- степен индустријализације и саобраћајне повезаности;
- социјална припадност:
  - а) подела по професији,
  - б) подела по висини дохотка,
  - в) подела по квалификацији и школској спреми,
  - г) подела по производним делатностима;
- локалне особености;
- посебне друштвене групе.

Код нас типологија породице може да се заснива и на следећим елементима:

а) Најважнија подела почива на односу породице према имовини, тј. поставља се питање да ли породица поседује средства за производњу или не и каква су овлашћења појединих чланова према њима, посебно каква су овлашћења оца породице према имовини и према осталим члановима породице. Ово је подела на патријархалну и савремену породицу.

б) Типологија породице могла би даље да разликује сеоску и градску. Градска породица би се могла поделити на радничку, службеничку, занатлијску, јавне професије и др., а сеоска на задружну и инокосну и на имућну и безземљашку породицу.

в) Једна подела породице почива на социолошким законима. Ова подела се заснива на три основна фактора: природа насеља, организација својине и традиција. Сеоска породица дели се на пет типова: алпски, приморски, динарски, панонски и тимочки. Градска породица дели се на: остаци буржоаске породице, породица припадника слободних професија, занатлијска, службеничка, радничка породица и породица сељака у граду. Поред њих постоје и посебни варијетети породице: печалбарска породица, породица из малолетничких бракова, непотпуна, поремећена породица и породица ратом унакажених лица.

г) Једна подела породице заснива се на статистичко-социолошкој методи, односно поступку. По том поступку разликује се породица у ширем смислу (домаћинство) од породице у ужем смислу. Под домаћинством се подразумева социо-економска заједница лица која су међусобно везана заједничким становањем, заједничким привређивањем и заједничким трошењем прихода. Породица у ужем смислу је дефинисана као социо-биолошка заједница једног или оба родитеља и деце односно заједница мужа и жене без деце.

д) Породице се могу поделити и с обзиром на поједина привредна подручја у којима се налазе.

ђ) Породица се може поделити на нормалну и дефицијентну. Под нормалном породицом подразумева се уравнотежена породица, тј. она која представља складну и потпуну заједницу и која не изискује посебну социјалну бригу и старање. Под дефицијентном породицом подразумевају се како породице које нису потпуне (недостаје један родитељ), тако и оне које изискују посебан социјални третман. У оквиру ове породице може се вршити даља класификација породице на потпуну и непотпуну и на брачну и ванбрачну породицу.

е) Мала, просечна (претежно четворочлана породица) и велика породица.

ж) Стабилна и нестабилна породица.

з) Може се извршити подела према професионалној делатности чланова породице (породица рударског радника, породица грађевинског радника...).

Од свих изнетих типологија најзначајнија је подела на патријархалну, малограђанску и савремену породицу.

4. 1. Патријархална породица

Патријархална породица је доста масовна, доминантна је у селу и мањим местима. У таквој породици отац тежи да задржи власт, да буде питан за све важније одлуке које се доносе. У таквој породици влада строга субординација. Ако је то вишегенерацијска породица, о свим битним питањима у домаћинству одлучује најстарији мушкарац, а ако је то породица коју чине само родитељи и деца, доминантан је положај мужа, односно оца. Ова породица је врло затворена и релативно удаљена од друштвеног јавног живота, а један од разлога је обезбеђивање своје традиције. То је веома конзервативна породица кад је у питању прихватање новина у друштвеном животу и међусобним односима. Родитељи неретко желе да господаре својом децом, траже њихову послушност, упорност, признавање „непогрешивости“ родитеља, долази до употребе физичке казне као једног од значајних васпитних средстава. Често долази до неразумевања између оца и мајке у поступцима према деци (мајка блажа, отац строжи). Иако ређе, још увек се могу наћи примери родитеља који искоришћавају радну снагу детета до те мере да се то може негативно одразити на телесни и психички развој, на успех у школи и на формирање негативног става према раду. Ова породица даје у просеку доста солидно радно васпитање, развија код деце одговорност према раду, радне навике, одређена социјална својства и доста позитивних моралних особина. Деца из патријархалних породица су најчешће вредна, дисциплинована, поштују старије, али самосталност, одважност и критичност нису њихове одлике. Кад одрасту, добри су извршиоци, добри поданици. Као шефови и наредбодавци, такве личности се понашају ауторитарно, заповеднички. Траже од својих потчињених исто што је њихов отац тражио од њих. Немају смисла за успостављање сарадничког односа. Основни проблем у формирању личности у патријархалној породици је у томе што родитељи, нарочито отац, намећу свој ауторитет, уместо да он, као што је тражио Монтењ, извире из њихове љубави према деци, из њихове хуманости, рада и уважавања дечје личности. Родитељски ауторитет треба изграђивати одговорним родитељством, а не присилним наметањем споља. Тешко је да се у ауторитарним и строгим породицама формирају људи демократског менталитета који договором решавају искрсле несугласице и проблеме. Они надређене слушају, а подређенима наређују. То је војнички менталитет који је прикладан само за касарну.

4. 1. 1. Облици патријархалне породице

1. Породичне задруге

Породична задруга представља посебан облик организације патријархалне породице. Она почива на демократским принципима. Представља облик нешто ублажене агнатске породице, јер њен шеф нема тако широка права као што има шеф породице у класичној агнатској породици. Задруга као целина носилац је породичне својине. Својина припада задрузи као колективу, а не појединим члановима. Задругом управља старешина кога бирају и смењују сами задругари. Старешина не мора бити најстарији задругар. Синови са пунолетством постају равноправни са оцем и са осталим пунолетним задругарима. У задрузи има више простих породица заједно. Смрт старешине, макар то био и најстарији предак, не изазива деобу. (То је познати облик „велике породице“.)

Дуго времена задруга је постојала како у селима тако и у градовима. Када је робна привреда продрла у градове, задруга је у њима ишчезла. Постепено продирање робног тржишта на село, пораст становништва, пораст саобраћаја мењао је односе у задрузи. У току XIX века зато долази до наглог распадања породичних задруга.

2. Пољопривредна породица

Пољопривредна породица не представља уједначен облик породичне организације у нашој земљи. Цветко Костић је доказивао постојање извесних специфичности зависно од еколошких зона. Он је утврдио да постоји пет типова сеоске породице: алпски тип, приморски тип, динарски тип, панонски тип, тимочки тип. Тимочку област карактерише низак наталитет. После Другог светског рата број пољопривредног становништва све више опада. У пољопривредним породицама непрекидно се формира вишак радне снаге због механизације и колективизације пољопривреде. Неки послератни закони сузили су материјалну основу сеоске породице. Земљорадничко задругарство, затим други облици колективизације села, као и модерна средства просвете и културе све више утичу на разбијање патријархалних односа који се упорно одржавају у пољопривредним породицама. Индустрија утиче на економске односе у пољопривредним породицама; такође утиче и на распоред кућа, формирање насеља, исхрану и начин одевања, буџет породица и његову потрошњу. Посебан проблем у преобраћавању патријархалне породице на селу представља питање упошљавања жена на селу.

3. Занатлијска породица

Представља прелазни облик од патријархалне ка савременој породици. Занатлијска породица је патријархална по томе што један супружник обично поседује средства за производњу и што је породица и потрошачка и произвођачка јединица. Ова породица може постојати и у селу и у граду. Овде се задржала очинска власт више него у радничко-службеничкој породици. Она почива на личном раду. Ова породица је неопходна у прелазном периоду, јер индустрија не може да апсорбује све ситне занатске услуге које занатлије врше.

4. Остаци буржоаске породице

Ова породица нема средства за производњу и по томе не може бити патријархална. Међутим, субјективно, идеал породице јесте патријархално друштво и односи у породици засновани на патријархалним основама. Ова породица негује стари породични и друштвени морал, развија критизерство и конзервативно васпитање младих чланова породице. Ова породица ће брзо ишчезнути и утопиће се у радничко-службеничку породицу.

5. Слободне професије

Породице припадника слободних професија могу бити напредне и конзервативне. Ова породица почива претежно на раду за себе, а не за друштво. Често долази у сукоб са друштвеним нормама. У ову групу породица спадају породице адвоката, лекара...

4. 1. 2. Односи у патријархалној породици

У многим нашим крајевима, нарочито на селу, сами брачни другови не учествују у одлучивању о томе кога ће изабрати за свог брачног друга. О томе одлучују родитељи или други одрасли сродници. У неким крајевима оставља се да слободно одлучују лица која желе ступити у брак, али све остале формалности обављају у име њих њихови родитељи. На нашем селу још увек жена представља само извор радне снаге и разлог за женидбу често није љубав између будућих супружника, већ економска потреба. У градској породици сви ови обичаји по правилу су ишчезли или су ублажени. Међутим, све чешће се запажа појава закључивања бракова искључиво из интереса и у самом граду. Ове појаве представљају остатке патријархалног схватања.

Сва обележја патријархалне породице у односима брачних другова важе и за породицу у нашим крајевима. Пошто се у пољопривредним и у другим патријархалним породицама код нас брак, по правилу, закључује из економских разлога то даје печат будућим односима брачних другова. Нпр, у Србији жена представља главну радну снагу у пољопривреди. Муж се оријентише на друге делатности ван пољопривреде. Отуда је у Србији већа смртност жена него мушкараца. Жена дугује покорност мужу, и иако се не слаже са њим она и даље остаје да живи у тој породици. Зато у селу има мање развода него у граду иако се у граду брачни другови упознају још пре закључења брака.

Положај деце сличан је положају жене у овој породици. У многим нашим крајевима, нарочито у пољопривредним породицама, и деца служе првенствено као радна снага. Породица је зато веома конзервативна према васпитању и образовању деце. Већи је наталитет на селу него у граду. Још увек се прави разлика у положају и правима мушке и женске деце. Женска деца се обично ограничавају у наследним правима или се сама одричу у корист своје браће. Деца у овој породици дугују својим родитељима већу покорност и послушност него у савременој породици. Много су чешћи сукоби између родитеља и деце у сеоској породици зато што се односи заснивају на економским везама, а не на осећајним.

4. 2. Малограђанска породица

Малограђанска породица је врло затворена заједница, као поглед на свет код ње доминира прагматизам и инструментализам, она се брзо прилагођава новинама у друштвеном животу, а у породичним односима влада атмосфера међусобног помагања, истицања у односу на друге, тежња да се оствари престиж и врло често је присутна тенденција омаловажавања других. Односи између родитеља и деце су врло либерални, родитељи чине бројне услуге својој деци, чак их подмићују само да остваре животну каријеру коју би желели родитељи. Од детета се тражи да што боље учи, родитељи теже да дете оствари оно што они сами нису и да преко успеха свога детета остваре оне своје жеље које нису остварили у детињству. Оваква породична атмосфера може код деце да развије тежњу за доминацијом, уображеност, егоизам и безобзирност. У оваквој породици доминира неколико ти-

личних начина односа према деци: претерана љубав, педантизам, тежња да се што боље заштити дете и осигурају услови за развој и стицање квалификација које ће га поставити у супериоран положај у односу на друге.

4. 3. Савремена породица

Савремена породица је углавном усвојила савремен научни поглед на свет, отворена је према друштву, њени чланови су веома активни у друштвеном животу и настоје да ускладе личне интересе са заједничким. Заснивање брачне заједнице врши се на бази узајамне љубави, тежње за продужетком врсте, васпитавањем деце и остварењем личне среће. Карактеристике ове породице су: познавање савремене друштвене стварности, познавање циљева, задатака и принципа васпитања, настојање да се обезбеде услови да се дете развија према својим интересовањима, снагама и способностима. Савремена породица тежи да васпитава свестрано образовану и слободну личност; настоји да код своје деце развија позитивна карактерна својства; осигура усклађивање личних и друштвених интереса; тежи да оспособи младе за креативну делатност; ствара услове да се млади оспособе да у зрело доба понесу стваралачки динамизам, веру у сопствене снаге, веру у људе и живот.

Различити типови породица и њихово неусклађено васпитно деловање често су један од разлога који изазива тешкоће у сарадњи између родитеља и наставника, отежава процес социјализације. Тешкоће у васпитању чини и то што родитељи нису јединствени у својим педагошким поступцима, немају времена за рад са децом, проблем је и то што неки родитељи школу виде кроз успех или неуспех детета.

Радничко-службеничка породица је основни облик савремене породице. Преображај патријархалне породице у савремену на нашим просторима ишао је веома брзо; отуда и прелазни облици од патријархалне ка савременој породици. Ти прелазни облици испољавају се у различитим видовима, почев од породице повремених и сезонских индустријских радника са села, до градске, радничке и службеничке породице. Али ни сама радничко-службеничка породица не представља потпуно уједначен тип породице, јер разлике у њој могу бити осетне зависно од степена привредног развитка региона у којем поро-

дица живи, величине града, као и других фактора - висина прихода породице, степен квалификације чланова запослених, степен културе и образовања, да ли су оба супружника запослена.

Закључење брака представља ствар самих брачних другова. Брачни другови се упознају пре уласка у брак. Карактеристично је за савремену породицу да се ступање у брак све више одлаже. Улазак у брак је отежан чињеницом да млади људи касније постижу економску самосталност. Да би се омогућио, односно потпомогао успешан избор, данас се све више код нас оснивају брачна саветовалишта и сличне установе. Настоји се да се млади људи још од најранијих дана васпитавају на бази хетеросексуалних интереса, на поштовању другог пола, на њиховом другарском зближавању још од основне школе. На упознавање младих људи са основним појмовима о полном животу данас утичу школа, филмови, телевизија. Постепено се мења однос друштва према појави предбрачних веза и предбрачног живота и тиме се омогућава успешније одабирање брачног друга. Жена постаје све више слободна, равноправни стваралац, друг и пријатељ.

Равноправност брачних другова код нас је загарантована Уставом и законима и реч је у првом реду о правној једнакости. Она је код нас спроведена у свим областима друштвеног, политичког и економског живота и у свим личним и имовинским односима у браку.

Односи између родитеља и деце почивају на следећим основама: емотивне основе; правне основе - прописима породичног и радног законодавства проширена је пословна способност деце; материјалне основе - читавим низом економских и социјалних мера закон штити децу, а нарочито децу запослених родитеља (дечји додатак, установе за социјалну заштиту предшколске и школске деце).

Важна одлика ове породице је да се у њој негује топла породична атмосфера са чврстим емоционалним везама између родитеља и деце. У овој породици, за разлику од патријархалне, дете је главни члан коме се посвећује максимална пажња, па је готово читав породични живот подређен њему. Полази се од тога да је, у периоду детињства, детету потребно пружити што више љубави јер се то касније одражава на његов живот у зрелом периоду, на његову интеракцију са окружењем, отвореност према другима, на љубав и разумевање за другог. Задовољавањем дететове потребе за љубављу и нежношћу „развија се касније осећање сигурности, безбедности, прихваћености и припадности друштву. Из ових осећања развија се осећање сопствене личности.”

Понашање родитеља деци служи као модел коме она теже да се приближе или да се с њиме поистовете. Због тога је међусобно уважавање, узајамна помоћ и љубав између супружника и родитеља и деце, што је карактеристика за већину савремених породица, важан подстицајни пример за младо биће. Овај процес је важан због тога што идентификација са позитивном личношћу резултира осећањем сигурности код деце. Сулејман Хрњица каже: „Ако је особа са којом се дете идентификује одговарајућа (по мерицима средине у којој породица живи), онда код детета расте осећање адекватности и самоконтроле. Ако модел не представља одговарајући узор (отац алкохоличар, на пример), код детета долази до проблема у развоју јер нема одговарајуће обрасце којима би обликовало властито понашање.”

VI ПОРОДИЦА, ДРУШТВЕНИ СИСТЕМ И ДРУШТВЕНЕ ПРОМЕНЕ

1. ПОРОДИЦА КАО БИО-СОЦИЈАЛНА ЈЕДИНИЦА

Породица је, нема сумње, друштвена група, односно више је друштвена и културна него биолошка јединица. Она је одређена друштвеним правилима и прописима и има друштвене циљеве и функције.

Али породица је и својеврсна друштвена група јер је и био-социјална јединица, која не настаје само према друштвеним законитостима, правилима и конвенцијама, већ и према биолошким законима репродукције и на основу крвне везе између чланова који је сачињавају. Сама биолошка основа, међутим, није довоља да би се формирала породица као јединица људског друштва. Потребно је да се уместо инстинкта развију људске потребе (психо-социјалне и социо-културне), јер из основног инстинкта и инстинкта парења не може се извести ни „примитивна” породица, а још мање објаснити универзална распрострањеност породице кроз досадашњу људску историју.

Људска породица није никада била само приватна ствар њених чланова, већ је увек постојала као друштвено прописана и санкционирана људска творевина, која је у свим друштвима подстицана и сматрана друштвено пожељном. У савременом друштву породица постаје све више приватна ствар индивидуа које је сачињавају, али ни савремено друштво не престаје бити заинтересовано за породицу и не одустаје од санкција којима обезбеђује правну заснованост и легитимитет брака и потомства.

Породица се разликује од других друштвених група својом друштвеном улогом коју врши у животу сваке индивидуе, тј. по томе што она пружа много конкретнији подстицај за развој човека као људског